

YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ

IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ

Iskay simipi qilqasqa

APRENDIENDO Y EDUCANDO CON INCLUSIÓN.

Guía de Consulta sobre Sexualidad, Diversidad Sexual y Derechos Humanos para Docentes de Educación Básica Regular.

Uywakuq sunturwasikuna:

Centro de Promoción y Defensa de los Derechos Sexuales y Reproductivos PROMSEX.

Av. José Pardo 601, Oficina 604, Miraflores, Lima 18, Perú.

Teléfono: (511) 447-8668 / Fax: (511) 243-0460.

www.promsex.org

Qillqaq: Griselda Pérez-Luna Gallardo.

Qillqasqa rikuqkuna: Manolo Forno, Rossina Guerrero y George Liendo.

Runasimiman tikrachiqkuna, qillqakuna iskaynin simikunapi sumaq allichaqkuna: Luis Mujica Bermúdez - Gavina Córdova

Qillqasqa uywaq: Maribel Reyes Pérez.

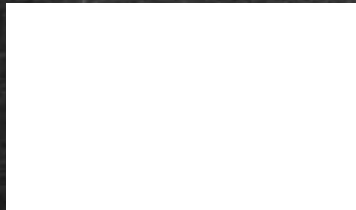
Seqekuna tupachiq: Julissa Soriano.

Lilimpiq: César Chávez.

Impresión: erre&erre artes gráficas / Calle Mama Ocllo 1916, Lima 14, Perú.

Hecho el depósito legal en la Biblioteca Nacional del Perú No. XXXXXX

ISBN: xxxxx xxxxx

Primera edición, noviembre 2010.

Lima, Perú.

Deseamos expresar nuestro agradecimiento a todas las personas y organizaciones que participaron en el proceso de elaboración y validación de esta guía. De manera especial, a las autoridades y docentes de los siguientes colegios de Comas y Carabayllo: I.E. Coronel José Gálvez, I.E. 2086 Perú-Holanda, I.E. Andrés Avelino Cáceres Dorregaray (Perú-BIRF) e I.E. San Felipe.

YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ

**IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ**

Iskay simipi qilqasqa

**IBEROAMERICANA
DE EDUCACIÓN
LGBT**

PROM5EX

Centro de Promoción y Defensa de los
Derechos Sexuales y Reproductivos

PODRIA PONER EL INDICE ACA

QALLARIYNIN

Imaymana qariwarmi kayninmanta kallpasqa hinallataq usuchisqa runakunatam kunan saqisqanchik watakunapi riqsirqanchik. Tiqsimuyuwasiipi yachachiq warmim warmimasinwan ustunakusqanrayku wischusqa karqa. Huancayupi, 11 watayuq qari warmachapas kikillan wañuchikun yachaqmasinkuna qarikayninta huchachaptinku.

Imaymana qariwarmisqa runakunapa kayninkunamanta, ¿imatam ruwasunman mana usuchisqa kanankupaq?

Ministerio de Educación Ilapa warmakunapa qariwarmi kayninmanta allin yachachiy kananpaq yapamanta qallarichkan.

Lineamientos Educativos y Orientaciones Pedagógicas para la Educación Sexual Integral – Manual para Profesores y Tutores de la Educación Básica Regular sutiyuq qillqamaytutam 2008 watapi qawachirqa, warmakunapa allin yachachisqa kananpaq, mana ususchisqa kanankupaq, chaynanpapi imarayku kawsayninta puririchinanpaq hinallataq sumaqlata qariwarmi kayninkuta mallwachinanpaq.

Chaynallataqmi, Programa de Educacion Sexual Integral para Docentes Líderes 2010ta qallankunku 12 patma suyukunapi puririchiyta.

Kay qillqamaytuqa yachay wasikunapi warmakuna imayna tarikusqan qawarinapaqmi: warmakunam imaymanata qariwarmi kayninkuta mallwachichkanku, chayraykum usuchisqa hinallataq kirisqa kanku.

Kay qillqamaytuqa yanapawasun usuchinakuy pisiyananpaq, chaymanta waynakunapa sipaskunapa qariwarmikasqankuta qawarispam imaymana kayninkuta yuyaymananapaq.

Hinallataqmi, runakunapa sunqunta yupaychanapaq huk suyukunamanta kamachikuykunata yapasunchik. Chaymanta, imaymana yanapakuyta haywarimum wawakunapa sasachakuynin hinallataq usuchisqa kaynin paskarinapaq.

Ñuqaykuqa munaniku kay qillqamaytuwan ima sasachakuykunapas allin chuyanchayman chayananta, hinallataq qariwarmi kayninchik mana rakirisqa, usuchisqa kananpaq.

1. QARIWARMI KAYNIN: QAWARIYNINCHIK.

1.1. Imaymanakuna qariwarmi kayninchikmanta.

Qariwarmi kayninchikpim imaymana kawsaykuna taqisqa tarikun, chaytaqmi qawarichikun imapas yuyaymanayninchikpi, ruwayninchikpi, rimayninchikpi, hinallataq wakinninchikwan imayna kasqanchikpi.

Sapakamapa imayna yuyaymanasqanmi qariwarmi kayninqa; imayna kawsasqanman hinam sapa runa qariwarmi kaynintaqa akllakun. Mallwayninpitaqmi ayllukuna, masinkuna, yachana wasikuna, willakuqkunapas yanapan.

Wakin llaqtakunapiqa qariwarmi kayninkuqa yananchakuyllaman hinallataq churiwayuq kayllaman qatichisqam. Mana chayhina kaptinqa qariwarmipa tinkunakunsankuta mana allin qispisqata utaq unqusqahinatam qawarinku. Chaymi, pipas qariwarmi kasqanta hukmanpamanta mallwachiptinqa mana allin runatahina qawanku hinallataq usuchinku.

QARIWARMİ KAYQA SAPAKAMAPA İMAYNA
KAWSAKUYNIN İNİALLATAQ PI KASQANCHİK
RİQSİKUY, İMAYMANANPAMANTA
KAWSAÇHWANTAQ. ÇAYRAYKUM
NİNÇİKMAN QARIWARMİ KAYQA
HUKMANPAKUNAMANTA KAWSASQA
KANMAN.

1.2. Warmakunapa qariwarmi kaynin

Yachasqam, warma kayqa kawsaypa puririyin kasqan, chaypim runapaqa qariwarmi kayninkuna hatarimun.

Ancha kuyanakuyqa warma kaypim sinchi kanman. Warmakunaqa taytamamanwan, warma masinwan, hinallataq huk runakunawampas pukllaspankum imakunatapaspas yachanku.

Warmakunaqa qarikayninta utaq warmikayninta llachpakuspan utaq wakinninpanpas tupachispam riqsinku.

Kay pachapitaqmi imayna qariwarmi kayninkuna riqsipayta munanku, chaymi paykunapa, mamanpa wixsanpi imaynanpi wawa qispisqanta tapukunku.

Warmakunaqa taytamamachakuypi pukllanku, chaypim qarihina utaq warmihina ruwayqaqta yachanku. Warmi warmakunam taytanwan anchata kuyanaku, qari warmataq mamanwan anchata kuyanaku chaymi awqanakuy kan. Chaymanta warmakuna masinkunawan munanaykuyta qallarinkuña, maytaqmi warmakuna yachachiqninta kayarparin.

Hinallataqmi, warmi warmakuna qaripa pukllananwan pukllanku, qarikunataq warmipa pukllananwan, imakunapas yachananrayku. Chayqa manaya pukllasqanwanchu qariwarmi kaynin qispinqa.

Warmakunapa mallwayninpiqa kawsayninku imaymanam tikrakum: ukunmi hukmangan, pi kasqankuta wakinninpaq qatipanku, huk ayllukunawan kuyanakuykunata maskanku, imapas ruwaykunaman yaykunku, hinaspa imapas riqsisqanmanta kikinpa yuyaymanayninkunata takyachin.

Kay qawarisqanchikkunam yachachinanchik warmakunapa kawsaynin ancha sumaq kananpaq. Chayraykum, yachachiqkunaqa ruwayninkuwan, allin willakuykunawan warmakunapa sunqunta pusarinankupaq, qariwarmi kayninmanta mana huchachakunankupaq utaq mana pinqakunankupaq.

1.3. Qariwarmi kayninkunamanta

Runakunaqa kawsasqanmanhinam kikinpipuni ima kaqninkuta maskanku. Kikin kaynipa wakinninmi qariwarmi kaynin.

Qariwarmi kayninta riqsikuspaqa huk kawsayllapim runakayninta, yachayninkunata, yuyaymanannintapas runaqa huñun; chaykunam runakunata wakinchana: qarikayman utaq warmikayman, qariwarmipa ruwaynin hinallataq kikinpa kaynintapas.

Chayraykum rakirisunchik:

a) Qariwarmikayman

Ancha munakuywan hinallataq kuyaykuywan hukninchikman asuykuymi qariwarmikayman kayqa. Paykunaqa qari utaq warmi hukninpaq kanman (orientación heterosexual), kikin hinapas kanman (orientación homosexual) maychikaqmi iskayyasqapas kanmantaq (orientación bisexual).

Warmimasinwan munanakuptinqa lesbiana nispam sutinchanku; qarimasinwan wayllunakuptinqa gays nispataqmi ninku.

Qariwarmikayman runakunapa kawsayninqa, manataqmi ratakunmanchu. Manam mañachwanchu runakunataqa mana kikinpa munasqanwanhina kawsanantaqa; qarikayman utaq warmikayman kasqan mana chaqrुकunanrayku.

b) Qariwarmi ruwaynin

Qariwarmi ruwayninqa ustunakuyqi, chaymi kanman: qarimasinwan utaq warmimasinwan, warmiqari, kanmantaqmi iskayasqapas. Runakunaqa kanmanmi heterosexuales, homosexuales utaq bisexuales qawarisqanchikmanhina, qariwarmi ruwayninkuna mana munasqanmanhina kaptinpas.

Mayqanwanpas ustunakuyqa manapunim qariwarmi kayninta tikranchu. Maychikaqmi runakunaqa qarimasinwan utaq warmimasinwan ustunakuyta munachkaspa mana willakunchu wakinninpa usuchinanta utaq rakinanta manchaspa.

Kayhinata qawarispaga kanmanmi warmimasinwan utaq qarimasinwan ustunakuq pukllapayanakuspa, chayqa manam homosexual kayninchu.

c) Kikin kaynin

Cheqapmanta warmi kay utaq qari kay kawsaymi kikin kayqa, qarikayniyuq utaq warmikayniyuq sapakamasqa paqarimuptinpas. Chayqa ukunpa kawsay munasqanmi, imayna pachakuy munasqan, imayna rimasqan, imaynan purisqan, imayma riqsichikusqan.

Chayqa, trans, travesti, transgénero utaq transexual nisqakunapim runakunataqa rakichuwan:

 Travesti runa kayqa manam qarikaynin utaq warmikaynin tikraqchu, ichaqa qari kasma warmiyakuq utaq warmi kasma qariyakuq.

 Transgénero runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, hampikunawan utaq imantapas tikrachispa hinallataq yapachikuspa.

 Transexual runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, ukunta allichachispa qarikayninta utaq warmi kayninta musuqmanta qispichispa.

Wakin waynakuna sipaskunaqa pantasma hina ukuyqu kasqanta musyanku hinaspa ruwayninkuna mana huk runakunapa hina kasqanta yuyaymananku. Kay qawayqa willawanchik trans runa kasqanta.

Runakunaqa qawachikuytan munanaku kikin kayninta, chayrayku qachachikunku heterosexual, trans utaq homosexual hina.

1.4. Homosexualidadmanta

Homosexualidadtaqa unquyta hinan sutichasqa karqan; mana allin kayta icha mana puquspa runa kayta. Kay hamutaykunaqa watantipiñan. tikrachipunkuñam.

Asociación Psiquiátrica de los Estados Unidosqa 1973 watapi Manual Diagnóstico y Estadístico de los Trastornos Mentalesmanta (DSM-II) homosexualidad simita qichurqan.

Asociación Psicológica de Estados Unidospas qimispa 1975 watapi chaymanta mañakurqa kayta nispan: “uma qallichik yachaqkunam chay chimpusqa unquy umamanta nisqata unay pachamanta homosexualkunaman churarqa kasqanta qichusqa kachun”.

OMSqa 1990 watapi Clasificación Estadística Internacional de Enfermedades y otros Problemas de Saludmanta homosexualidad simita qikchurqa chaymanta runapa qariwarmipa kayninta hina churarqa.

KUNAN PACHAQA TRANS RUNAKUNAQA
ATIPACHAKANKU OMS TRAVESTISMOTA,
TRANSGENRIDADTA, TRANSEXUALIDADTA
SIMIKUNATA MANA UMAUNQUYMI HINA KANANPA.

RUWANAPAQ

Yachay wasiqa imayna kayninchik yachananchikpaq hinallataq runa kayninchikmanta hamutananchikpaq. Chayrayku, ñuqaykuqa munachimuykiku ruwaykunata allin qispichinaykipaq.

Maychikaqmi qariwarmi kaytaqa tupachinku runapa hawanpi kaqllanman utaqmi ustunakuyllaman. Chaynatam trans runata, lesbiana runata, gay runata bisexual runatapas (TLGB) riqsinchik, willakuykunatapas wakillanta chaqrusqata yachaspa.

Estereotipokunamanta ruwaykuna.

Runapa imaymana kaynin riqsiyta munachkanchik qispíchiyta, hinallataq TLGB runakuna hukman qawasqa hinaspa usuchisqa kasqanta.

Chaypaq, yachaq masinchik ukumanta kimsa wayna llusqinan, paykuna ima munasqanmanta pichqa minutopi rimanqaku, amataq imaymana qariwarmi kaymantaqa. Huknin trans, lesbiana utaq gay runaman rikchapakunqa.

Uyariqkuna rimanakuy tukuptin qawasqanmanhina sapakamapa imayna kasqanta ninqaku, chaymanta rimanakunqaku imanasqa chay huknin karqa trans, lesbiana utaq gay hinaman tupachisqa.

2. TLGB RUNAKUNADA SUNQUNKUNA

USUSIYQA
RUNAKUNADA
RUNAKAYNINTAM
NANACHIQM!

2.1. Runakunapa sunqunkuna, qariwarmikaypa sunqunkuna

Runa kayqa sunquyuqpuni kaymi, chayqa llapan runapa iñiyinpi, mana manqintapas chiqnispa, sumaq kawsay tarisqanpi takyachisqa tarikun.

Declaración Universal de los Derechos Humanospi, (ONU) Organización de la Naciones Unidaspa ruwasqanwanmi 10 punchaw diciembre killa 1948 watapi runakunapa sunquninqa riqsichikurqa.

Runakunapa qariwarmi sunqunqa allin waqaychasqa kananmi, chaymi ima nanachiy ayllu ukupiña kaptinpas willakunapuni. Runakuna qariwarmi sunqunin riqsiyqa hawkayaypi mana manchakuywan utaq mana usuchisqa sumaq kawsayta quwanchik.

Valenciapi (España) ruwasqa XIII Congreso Mundial de Sexología 1997 watapi kaqmi, qariwarmikayninchikpa sunqun kasqanta riqsin:

- Sapa qaripa utaq sapa warmipa kaynin qispichinanta, mawka ruwaykunamanta karunchasqata.
- Qari utaq warmi kayninmanta, watamanta mayqin ayllu kasqanmanta mana pipas ususchisqa kananta.
- Qariwarmi kayninmanta allin yachaykuna chaskinanta.
- Ustunakuy sumaq kananta, mana maqasqa, mana usuchisqa utaq mana kanisqa, mana qatikachisqa kananta.
- Qariwarmikayninta sapa runa sumaqlata ruwanakunankupaq hinallataq yuyayninwan hustasqata.
- Ustunakuy sumaqpuni hinallataq ancha munaycha kananta.

2.2. Chimpu hinallataq usuchiy

América Latinapiqa rakisqa Ilaqtakuna wakchayaypi kawsaqquna kachkanraqmi. Chay Ilaqtakunapa ukunpi TLGB runakuna kawsanku mana qariwarmikayninta chaninchaptinku. Paykunan mayqin qariwarmikaynin akllasqankurayku chimpusqa, usuchisqa kanku.

Kay runakunaqa imayna kawsasqanmanhinam mana yupaychasqa uchuyyachisqa hinallataq mana chaninchasqa kawsanku. Aswanqa, imay rikuy qaran kasqanmanta, VIH hinayuyq utaq tuberculosis unquywan kaspam chinpusqa.

Runakunaqa chimpusqa kaspanmi ruwaykunamanta utaq sunturkunamanta, yanapayta utaq qawariyninta qichuspa rakisqa kanku, chaymi ima sasachakuypipas mana mayniyuq mana piniyuq tarikunku.

Chaynallataqmi, qariwarmikaynin utaq qariwarmiman kaynin akllakusqanrayku usuchisqa kanku. Usuchiyqa runa mana chaniyuq hina yuyaychaypi takyasqa.

Kunanqa ñam yachanchikña imapas mana kaqninpi rakiyqa, imapas michakuyqa, runapa imapas sunqunta pisiyachiqa, Declaración Universal de los Derechos Humanospa kamachisqanta waqllichin.

Amnistía Internacionalpaqqa qariwarmiman kayqa, qari utaq warmmi kayqa, chaynallataq ima Ilaqta kayqa, runakunapa kikinpuni kayninmi. Chayrayku, mayqanwanpas usuchiyqa runapa sunqunta, kikinaynintapuni nanachin.

2.3. Qariwarmikaynin usuchiyman

Chimpuykuna usuchiykunapas huk simikunawanmi riqsikun: homofobia, lesbofobia, transfobia utaq bifobia. “Fobia” kamayninqa Ilaqta simikunapim chiqniy, mana munay kasqan.

Qawarisun, homofobiaqa runa hukninta homosexualmi nispan chiqniyinmi. Carlos Bonfilmi nin, chay chiqninga: "hukniraq chiqniysi qariwarmikayninku tikrasqanmanta, kamachisqa heterosexualmanta ayqiqkuna, pikunapas hukman tarikusanmanta [ε]".

Homofobiaqa homosexualkunata runakuna ruwasqankunawan chiqniptin qawarichikun. Lesbianata chiqniptinqa lesbofobiam; trans runata chiqniptinqa transfobiam; bisexualkunata chiqniptinqa bifobiam.

"CRÍMENES DE ODIO" SUTICHASQA
RUWAYKUNAQA ANCHA NANACHINAKUYPA
RIKURIGNINMI QARIWARMIKAYNINRAYKU UTAQ
QARIWARMIGAYNIN KASQANRAYKU.

CHAYRAYKUM ACHKA RUNAKUNA
MANCHAKUSPA QARIWARMIGAYNINTA
PAKANKU "CLOSETPI" HINA KANKU,
MANA SARUSQA UTAQ MANA RAKISQA
KANANKUPAQ.

2.4. Usuchinakuy hinallataq chiqninakuy kallpanchaq willakuykuna

Kaypi qawarisun TLGB runakuna usuchi q willakuykuna kallpanchaqta.
Kutichiyninkunaqa taripaykunapi takyasqa:

WILLAKUY

KUTICHIYNIN

Homosexualidadqa
hampinalla unquymi.

Manan. Homosexualidadqa
manan unquychu hukniraq
qariwarmiman kay.

Homosexualidadqa,
travestismoqa,
transgeneridadqa
hinallataq transexualidadqa
aqarwaykunam.

Manan. TLGB runakunaqa manan
akllankuchu qariwarmiyaynintaqa
utaq qariwarmi kaynintaqa,
kawsasqanman hinam tarinku.

WILLAKUY

KUTICHIYNIN

Llapan trans runakunaqa qariwarmikaynin rantikuypim pawanku.

Manan. Kaytaqa kanmi, ichaqa allin llamkapakuykuna mana tarikuptinmi.

Homosexualidadqa, travestismoqa, transgeridadqa utaq tanssexualidadqa qari utaq warmi kayninpi imapas nanachisqa kaptinmi.

Manan. Manan kanchu qariwarmikayninpi nanachiyqa TLGB runa kaywan qatichiyinqa.

Lesbianakunaqa qari kaytam munanku; gaykunapas warmi kaytam munanku.

Manan. Lesbianakunaqa warmim kanku, gaykunapas qarim kanku; paykunaqa qariwarmi kayninwan kuisisqam kanku.

WILLAKUY

Lesbianakuna, gaykuna
chaymanta transkunapas
munasqan qari utaq warmi
kaqkunatam supayta
qatikachan.

KUTICHIYNIN

Manan. Qatikachaytaqa pipas
kachaykullanmanmi, hinaspapas
chayqa hatun hucham.

Lesbianakuna,
gaykuna chaymanta
transkunapas
munasqan qari utaq
warmi kaqkunatam
supayta qatikachan.

Manan.
Qatikachaytaqa pipas
kachaykullanmanmi,
hinaspapas chayqa
hatun hucham.

VIH/sidaqa gaykunallata
chaymanta
transkunallatam
hapin/unquchin.

Manan. VHI/sidaqa pipas
qariwarmikayninta mana allin
purichqtam hapin /unquchin.

WILLAKUY

Lesbianakunaqa warmikaynin mana allin qispichiqmi, qari usturquptinqa lesbiana kayninqa chinkanmanmi.

KUTICHIYNIN

Manan. Kay rimayqa sapichasqa qarrikunallam warmikunataqa ustuspa ancha munayta rigichinman nisqapim, chaywanmi sayapakunku lesbianakuna chiqniyman.

Homosexualkunaga trans runakunapas heterosexualkunamantaqa llumpay munarichikuqmi hinallataq hukwan hukwan ustunakuqmi kanku.

Manam. Llumpay munarichikuq kayqa hinallataq hukwan hukwan ustunakuq kaypas qariwarmiyayninmantaqa sapaqchasqam.

WILLAKUY

Llapan machonakuna, utaq qariman rikchakuq llapan warmikunam lesbiana, llapan amaneradokuna utaq warmiman rikchakuq llapan qarikunataqmi gaykuna.

KUTICHIYNIN

Manam. Warmipuni kayqa hinallataq qaripuni kayqa wakinkunawan imaynapas riqsinakunapaq kawsasqamanhina ruwasqam.

Pipas qaripura utaq warmipura ustunakuspaqa lesbianayarunmanmi utaq gayyarunmanpas.

Manam. Qarikayqa utaq warmikayqa manam qariwarmiyaynin hinachu. Qari utaq warmi kaypas wakin lesbianakunapa chaymanta wakin gaykunapa kawsaynin pipas tarikunmanmi.

Fuente: Adaptado de Educando en la Diversidad - Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas. Movimiento de Integración y Liberación Homosexual (Movilh). Chile. 2009.

EJERCICIO RUWANAPAQ

Ñawpaq nisqakuna aswanta yachanapaq, kayta ruwasunchik:

Sunqunninchikkuna parasqa

Yachachiqmi yachachisqankunaman sunqunninchikkunapa ancha allin kasqanta willanan. Hina qipanman rapipi mana pisiq sunqunninkunata qillqananpaq kamachinan, chaymanta mayqankunas aswan riqsisqa kaqkuna hinallataq sarunchasqa kaqkunata chinpunanpaq.

Qatiqninmantaq, chay sunqunninchikkunapa pisichasqa kasqanpi imakunapas mana allin kasqanmanta yuyaymanan. Tukupayninpi yachachiq yuyachin mana ima runapas hukpa sunqunninkunata ima raykupas nanachinanta hinallataq waqaychaynin maskananpaq.

3.

YACHACHISQAKUNA QATKACHAY UTAQ BULLYING

3.1. Bullyingman asuykuykuna

Ñawpaqmanta pacha imaymana sutkuykunaqa karqa. Qipa watakunatañam bullying nispa sutichaywan hinaspa yachay wasi ukukunapi huchapasqa. “Bully” simiqa “qaritukuq”, chayraykum “qatikachay” utaq “amichiy” kanman.

Yachachisqakuna qatikachay utaq bullyingqa huk runapa utaq achka runakunapa yuyaywan hukkunapa asikuykunawan, tanqarikuywan, manchachiywan, qillqakuna apachiykunawanpas ukunninkunaman sutkuymi.

Yachaywasikunapi warmakuna chaymanta waynakunapas qariwarmiyayninku imaymanayuqmi kanku, chayraykum paykuna usuchisqa, qatikachasqa chaymanta ukuninkunapi sutkusqa kanku.

3.2. Bullyingpa imayna kasqankuna

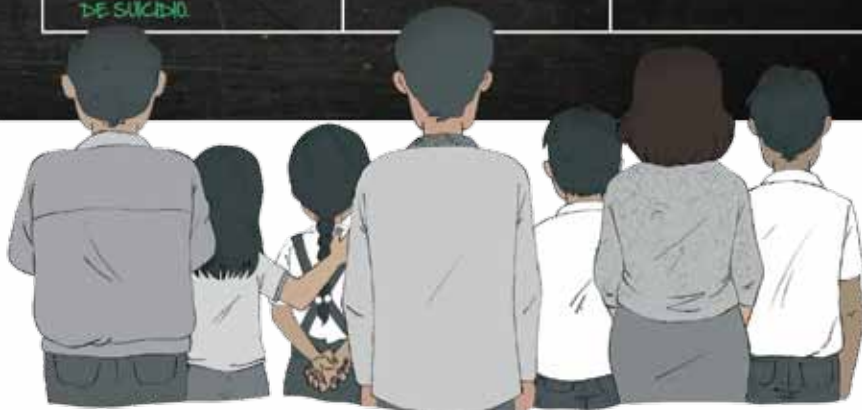
BULLYINGQA UTAQ YACHACHISQAKUNA
 QATIKACHAYQA IMAYMANAM KANMAN:
 BULLING HOMOFÓBICO, LESFÓBICO,
 TRANSFÓBICO UTAQ BIFÓBICO.
 KAY QATIKACHAYKUNAQA
 QARIWARMİYAYNIN UTAQ QARIWARM
 KAYNIN HUKMANPAMAN TARIQ
 RUNAKUNADA ÑAKARISQANMI.

Qatikachayqa imaymana sutkuykunapi qawarichikun, chay TLGB kaqkunata riqsiquspaqa sapaqchaypi utaq qarquypi tukunman. Kayqa homosexualdadta, travestismota, transgeneridadta utaq transexualidadtapas ratakuq unquykunata hinaraq hamutasqa kaptinmi.

Bullyingqa TLGB yachachiqtapas utaq mana chayna kaqtapas ñakarichinmanmi, qatikachasqa kaptin yachachisqan warmankunaman sayapakusqanpi nanachisqa kanman.

3.3. Bullyingpa hatarichiynin

EN LA VÍCTIMA	EN LOS AGRESORES	EN LAS Y LOS ESPECTADORES
<ul style="list-style-type: none"> • PERDIDA DE ESTATUS EN EL GRUPO RECHAZO POR PARTE DE LAS AMISTADES • FRACASO Y DIFICULTADES ESCOLARES • AUSENTISMO • ALTO NIVEL DE ANSIEDAD • FOBIA ESCOLAR • BAJA AUTOESTIMA Y AUTOMAGEN NEGATIVA • CUADROS DEPRESIVOS • AUTOLESIONES E INTENTOS DE SUICIDIO 	<ul style="list-style-type: none"> • APRENDIZAJE DE LA VIOLENCIA COMO FORMA DE OBTENER SUS OBJETIVOS • GENERALIZACIÓN DE CONDUCTAS VIOLENTAS A OTROS ÁMBITOS, CONDUCTAS QUE PUEDE SER ANTESALA DE UN COMPORTAMIENTO DELICTIVO • FRACASO ESCOLAR 	<ul style="list-style-type: none"> • MIEDO A SER VÍCTIMAS • FALTA DE SENSIBILIDAD ANTE EL SUFRIMIENTO DE LAS Y LOS OTROS • APRENDIZAJE NEGATIVO NO SE APRENDE A ENFRENTAR SITUACIONES INJUSTAS • APRENDIZAJE DE LA INDIFFERENCIA Y VISIÓN DEL MUNDO COMO UN LUGAR INJUSTO

Fuente: Adaptado de Diversidad en las Aulas. Evitar el Bullying o Acoso Homofóbico, Cuadernos Plural 02. Santiago Agustín Ruiz. Fundación Triángulo. España. 2009 / Adaptado de Súmate – Guía para Chicas y Chicos – Guía sobre el Acoso Escolar. Federación de Trabajadores de la Enseñanza de la Unión General de Trabajadores de España (FETE-UGT). España 2008.

4.

QARINARMKAYKUNA YUPAYCHAY

esta ilustración la tendría que ambiar
porq ya no le va
pondría a los 4 alumnos

4.1. Qallariqnin rimaykuna

¿Imatataq ruwasunman qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunata riqsispa?

- Qallariq ñiqi: qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunataqa manan pinqachinachu ima ruwayninmantapas.
- Iskay ñiqi: qariwarmikayninta willakuwaptinchikqa uyarina, kuskanchana ima munasqantapas yanapana.
- Kimsa ñiqi: qariwarmi waynakunapa riqsikuyninpi llapan sasachakuyninkunata astawan qawarina.

Llapan yachachisqakunam sapa kuti umanchananku qariwarmikayninta qispichinanpaq yachachiqninpa kuskanchananta.

4.2. Imaynatataq bullyingtaqa musyachwan

Huk ruwaykunata qawarispay kay willakuykunta churamuyku:

 Yachachiqkunaqa manan yanqakunata hamutanachu; qawarisun, llapallan runakunam kaqkamalla qariwarmikayniyuq, nispa; utaq imapas rimasqanchikqa manam huk iñiyiniyuqkunapa utaq huk yachayniyukunapa sunqunta nanachinqachu, nispa.

 Sunqunin qawaykuna, suyunchik yupaychana, chaymanta, hawka kawsaypaq yachaykunapim qawariyta atinchik qariwarmikay hinallataq qariwarmiyaymanta, warmakuna TLGB runakuna sunquninmanta yuyaychakunanpaq, hinallataq usuchiy chaymanta sutkuy chinkachinapaq.

 Imapas yachachinakuyipi rimasanman imaymana yachaykunapi yupaychasqa runakunamanta, chayqa amapuni qunqasunchu imayna qariwarmikaynin utaq qariwarmiyaynin kasqanmanta. Rimasunmanmi imayna Platón, Sócrates, Safo de Lesbos, Alejandro Magno, Miguel Ángel, Leonardo da Vinci, Arthur Rimbaud, William Shakespeare, Simone de Beauvoir, Virginia Wolf, Oscar Wilde, Martina Navratilova, Federico García Lorca, hukmankunatawanpas.

 Ama qawasqanchikmanhina pitapas patachasunchu. Yachasqam warmi warmi qarhina tariquptin utaq qari warmi warmihina tariquptin aswan hichpa yachaqmasinkunapa nanachinan.

 Runakuna usuchiq rimaykunatan anchata qawarinanchik. Kayhinata, “maricon” utaq “maricona” nisqata ama rimanachu.

Kay yanapakuq Chilepi unachasqaqa Educando en la Diversidad - Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas¹, yachaywasipi llamkanapaqmi huk ruwaykunata quwanchik:

- Qariwarmiyayninpi chaynallataq qariwarmi kasqanpi usuchinakuyimanta rimaspaga huk usuchikuykunamanta utaq sapaqchanakuyimanta rimallasuntaq, imaynam ukurunakuna, imanpan pisi kaqniyuqkunata, machupayakunata, hukkunatapas sapaqchaqinta.
- TLGB runakunapa ukunninkuna waqaychaqkunata utaq kuyapayakuq runakunata huñanakuyinichikman hamuy nisun.
- Qariwarmiyayninmanta chaynallataq qariwarmi kayninmanta alli allin yachaq runakunata chaymanta sunquninmanta qawariqkunata watukasun.
- Qariwarmiyayninmanta utaq qariwarmi kayninmanta imapas kaqkunamanta rimanakusun.

¹ *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las aulas.* Movimiento de Integración y Liberación Homosexual (Movilh). Chile. 2009.

Españapi ruwasqa yanakuq qillqamaytu “bullyingmanta” hukkunapa llamkasqampi kusa musyasqakunata qatiqnin qawariykunapi churamuwanchik:

- Yachachinakuypi bullyingmanta rimasuq ama pinqakuspa: imataq chay, haykaptaq kanman, imaynatataq musyachuwan, imatataq ruwasunman? Chaynakunata.
- Atispaqa, rimasun chaymanta yuyaymanasun nanachisqakunapa hinallataq ñakarichiqkunapa imayna tarikusqanmanta.
- Qariwarmiyayninmanta utaq qariwarmi kayninmanta imapas qatikachayta yachaspaqa yayaymanayta qallarisan.
- Huk runakunawan maypipas allin kawsanapaq kamachikuykunata llapanchik uku unanchasun.

Bullying homofóbico, lesfóbico, transfóbico utaq bifóbico nisqankunapipas churasunmanmi kay willakuykunata. Astawampas, qariwarmi kayta yachachinakuypaq pukllaykunata yapasunman, manaraq riqsichkaspa yachaqtukuy maqakuykuna rikurichinapaq (Capítulo I qaway).

4.3. ¿Qué hacer con las víctimas del “bullying”?

- Bullyingwan nanachisqa yachaqkunamanqa llampullawan hinallataq sumaqchallata; mana aquchay sunquyuqlla asuykunanchik, maqachikuqta utaq maqaqta mana millayta qawaspa.
- Astawanpas, nanasqa runapa homosexual utaq trans kaynintaq manapuni chiqapchanachu nitaq llullanachu, ichapas mana imapas allinchu rikurichinapaq.
- Nanachisqa yachaqkunataqa yuyaymanachinam kaywan: manapuni willakuyninkunata utaq imarayku nanachisqa kasqanta maskanachu. Pi runapas qatikachasqa kanman, mana pipas chaytaqa chaskinachu.

- Hinallataqmi, paykunataqa yuyaychana kikinkaynin yupaychakunanpaq, pi runapas ancha chaniyuqmi.
- Yachachisqakunata taytamamanwan rimanankupaq qayasun, paykunataq yachachiqkunawan rimanankupaq.
- Qatikachaqninkunata amapuni piñakuywan kutichinanpaq nanachisqakunaman kunasun.
- Amapuni chunniqkunapi pipas qipananta kunasun, ima sasachakuypas amachanapaq hinallataq chay sasachakuykuna allillanta rimarinapaq.

Bullying homofóbico, lesbofóbico, transfóbico utaq bifóbico kaptin:

- Chaylla chaylla nanachisqa yachachisqakunata qatikachaymanta harkasunchik.
- Yachachisqakuna qariwarmiyayninta riqsichikuyta munaptinqa, ama pinqakuyllawan rikurichinanpaq.

Chaymantapas yuyarisunchik:

- Yachay wasipi ukupi nanachiy tarisqata qawariypiqa ama maqaqllatachu nitaq maqasqallatachu chawpichasun. Yachasqam yachachisqakunapa hawkalla maqachikuskanqa, hinaspa astawan qatinninpas kanman.
- Homosexualidad hinallataq trans kayqa ratakuq unquyhina qawasqa kaptinqa, atipaymi qatingapuni. TLGB runakunaman sayapakuq yachachisqakunaqa, paykunapas chay hina qawasqan kanmanku.

4.4. Sunturqa bullying ruwaykunata yachaspa imatataq ruwanan?

Imaymana qariwarmiyaq utaq qariwarmikayniyuq runakunamanta “bullyingta” qarqunapaqa, suntur yachaywasipa ruwananmi chanin. Chaypaqa kaykunatam qawarinanchik:

- Yachaywasi kamachikuykunam imaymana qariwarmi kayninkuta yupaychananpaq kallpachanan.
- Allin kawsaypaq yachachinakuyta puririchina hinallataq mana usuchinakuyta, chaykunataq sunturwasi kamachikuy qillqakunapi kayta atin.
- Yachaywasipa llapallan runankunata imaymana usuchiykunawan awqanakuy hatarimuqta musyananpaq yachapachisin.
- Taytamamakunata hukllawasun huñunakuypi homosexualidad, travestismo, transgeneridad hinallataq transexualidad kaqkunapa imaymana qariwarmikay kasqanmanta yuyaymanananpaq; chaymanta, qatikachay hinallataq usuchiyqa TLGB runakunapa sunqunninkuna kirisqanta.

YACHACHINAKUSTIN
KUSKA KANANCHIKPAQ